

Meervoudigheid met moraliteit

Recensie van: Annemarie Mol (2002) *The body multiple. Ontology in medical practice.*
Durham en Londen, Duke University Press, 196 pagina's.

Het boek *The body multiple* van de Nederlandse filosofe Annemarie Mol heeft – in de geest van het concept dat erin centraal staat: ‘meervoudigheid’ – meerdere gezichten. De auteur doet verslag van haar etnografisch onderzoek van medische praktijken, preciezer gezegd, van ziekenhuispraktijken gericht op één ziekte in het bijzonder, arteriosclerose, oftewel vaatverkalking. Daarnaast ontwikkelt Mol in *The body multiple* een nauwgezet theoretisch argument over het geconstrueerde karakter van de werkelijkheid. Verder bevat het boek persoonlijke bespiegelingen van Mol op verschillende tradities in de sociologie, filosofie en antropologie, geschreven in een uiterst informele stijl. De combinatie van veldwerk, abstracte argumentatie en persoonlijke getuigenis is een beproefd recept binnen het veld van wetenschap- en technologiestudies, in Nederland ook wel ‘wetenschapsonderzoek’ genoemd. In het werk van auteurs als Bruno Latour, Steve Woolgar en John Law heeft dit genre in de afgelopen twee decennia vorm gekregen. Maar in *The body multiple* voegt Mol nog een dimensie toe aan deze heterogene manier van werken en schrijven. Ze werkt de sociologische

claims die in het wetenschapsonderzoek ontwikkeld zijn over de constructie van de werkelijkheid uit tot een filosofisch argument. In *The body multiple* wordt etnografisch onderzoek omgevormd tot een filosofische praktijk: etnografie wordt door Mol aangegrepen als een gelegenheid om een ontologie te ontwikkelen – een ontologie van de meervoudige werkelijkheid. Om deze stap van Mol op waarde te schatten moeten de specifieke omstandigheden waaronder men in Nederland wetenschapsonderzoek bedrijft, in acht worden genomen. Anders dan op de meeste andere plekken, heeft deze benadering in Nederland ook onderdak gevonden in de filosofiefaculteiten. Als ik het goed heb, is dit boek van Mol de eerste monografie van zulke makelij die in het Engels is verschenen.

Hoe brengt Mol haar ‘filosofische wending’ in de etnografie van wetenschap en technologie in dit boek tot stand? Eén antwoord op deze vraag is dat Mol in de voetsporen treedt van de Franse filosoof Michel Foucault: net als hij, bestudeert Mol sociaal-materiële praktijken die in een specifieke institutionele setting plaatsvinden, in haar geval, in

het ziekenhuis. En net als Foucault, benadert Mol deze praktijken als plekken waar subjecten en objecten van een definitie worden voorzien, en ook daadwerkelijk vorm krijgen. De rode draad van het boek vormt Mols etnografische studie van medische praktijken rond de ziekte artherosclerose die ze verricht heeft in een academisch ziekenhuis in een middelgrote stad. (Mol noemt haar etnografie trouwens een praxiografie – want wat is er nu helemaal etnisch aan het reilen en zeilen in een Nederlands ziekenhuis?) Preciezer gezegd richt haar onderzoek zich op de manieren waarop dit object, vaatverkalking, in de praktijk gedefinieerd wordt, in de verschillende settings die het ziekenhuis rijk is: de kliniek, het pathologisch laboratorium, de operatiekamer, het centrum voor epidemiologisch onderzoek enzovoort.

Mol beschrijft hoe artherosclerose op elk van deze plekken een deels andere gedaante aanneemt: in de kliniek heeft de ziekte de vorm van ‘pijn tijdens het lopen’, terwijl ze in het pathologisch laboratorium gedefinieerd wordt als ‘een verdikking van de bloedvatwand’. In haar verslag van de verschillende vormen die artherosclerose in het ziekenhuis aanneemt, komt Mol tot de conclusie dat de verscheidene praktijken elk een verschillende versie van het object ‘artherosclerose’ tot stand brengen. Dat wil zeggen, uit haar etnografisch onderzoek van de manieren waarop artherosclerose in de dagelijkse praktijk gedefinieerd wordt, leidt Mol af dat de ziekte ontologisch gezien niet enkelvoudig maar meervoudig is. In het ziekenhuis is meer dan één artherosclerose te vinden, stelt Mol.

Terwijl Mol haar claim van de meervoudigheid van de ziekte etnografisch uitwerkt, gaat ze voor de conceptualisering ervan te rade bij de sociale theorie. Mol laat zich inspireren door constructivistische benaderingen in het wetenschapsonderzoek, en door de sociologische stroming van het symbolisch interactionisme. Dat Mol zich in dit boek richt op de manieren waarop ziekte in medische praktijken ‘gedaan’ wordt, is in overeenstemming met de aanpak die kenmerkend is voor het wetenschapsonderzoek: de sociale studie van verschijnselen die traditioneel tot de objectieve werkelijkheid gerekend worden. In navolging hiervan, wijst Mol nadrukkelijk de aanname af dat een onderzoek naar medische praktijken alleen de (inter)subjectieve dimensies van ziekte inzichtelijk kan maken, niet de objectieve. Zoals het in het vocabulaire van de medische sociologie heet: Mol doet een sociale studie naar het objectieve *disease* niet naar het subjectieve *illness*. Mol heeft echter ook kritiek op de manier waarop de objectieve werkelijkheid in het wetenschapsonderzoek geconceptualiseerd wordt. Ze stelt dat met name in het werk van Bruno Latour, het concept van werkelijkheid nog te veel lijkt op het moderne begrip ervan: Latour en andere wetenschapsonderzoekers van het eerste uur blijven volgens Mol de werkelijkheid zien als iets stabiels, tenminste voorzover wetenschappelijke feiten eenmaal gemeengoed zijn geworden. Mol stelt hiertegenover dat ‘matter isn’t as solid and durable as it sometimes appears’ (42). Volgens Mol moeten objecten begrepen worden als entiteiten met fragiele identiteiten, die

bovendien van plek tot plek kunnen verschillen. Deze kritiek op het wetenschapsonderzoek leidt Mol ertoe om het begrip ‘constructie’ van de werkelijkheid te vervangen door het concept van ‘performatie’, ontwikkeld door de symbolisch interactionist Erving Goffman. Mol beargumenteert dat de notie van het ‘ensceneren’ van sociale identiteit niet alleen maar toepasbaar is op menselijke subjecten, maar ook op objecten. Ook de dingen worden volgens Mol in het sociale leven ‘gestaged’, als in een toneelstuk.

Door de sociaal-theoretische begrippen van constructie en *performance* te heren schikken, brengt Mol de conceptuele elementen voor haar filosofische claim in stelling. Als een objectieve entiteit als ‘ziekte’ wordt benaderd als iets dat in sociomateriële praktijken ‘gedaan’ wordt, zo stelt Mol, dan komt de ontologische meervoudigheid van dit object in beeld. In verschillende praktijken binnen het ziekenhuis wordt telkens een andere versie van het object ‘artherosclerose’ tot stand gebracht. Uit deze verschillen tussen deze versies van het object kan volgens Mol niet worden afgeleid dat de werkelijkheid gefragmenteerd is, of een pluralistisch karakter heeft. De meervoudigheid van het object houdt in plaats daarvan in dat ‘it is more than one but less than many’ (55). Het meervoudige object vertoont volgens Mol een specifieke samenhang. In de middelste hoofdstukken van het boek werkt Mol deze stelling verder uit, opnieuw op etnografische wijze. Hier beschrijft ze hoe in het ziekenhuis coherentie tussen de verschillende versies van het object ‘artherosclerose’ tot stand wordt gebracht. Dit gebeurt op ver-

scheidene manieren. In sommige gevallen worden de versies van het object door de betrokken actoren actief op één lijn gebracht. Wat dit precies inhoudt, verduidelijkt Mol aan de hand van twee visualisatietechnieken, röntgen en echo, die artherosclerose verschillend in beeld brengen. De eerste laat de bloedkanalen zien, de tweede brengt de snelheid van het bloed in kaart. Mol laat zien hoe deze uiteenlopende definities van artherosclerose in de praktijk tot overeenstemming worden gebracht door een correlaat vast te stellen dat versmalling van de bloedkanalen en afname van de bloedsnelheid aan elkaar relateert. In andere gevallen, echter, blijven verschillende versies van het object naast elkaar bestaan, zonder dat naar overeenstemming gezocht wordt. De chirurgische en de epidemiologische definitie van de ziekte lopen bijvoorbeeld uiteen. Maar omdat deze versies niet met elkaar in aanraking komen in het ziekenhuis, is dit geen probleem.

Het bereiken van commensurabiliteit tussen entiteiten in wetenschappelijke praktijken, en het gebrek aan noodzaak daartoe, zijn bekende thema’s in het wetenschapsonderzoek. Mol grijpt deze thema’s echter aan om haar stelling van de ontologische meervoudigheid van medische objecten verder uit te werken. Bovengenoemde praktijken van het scheppen van coherentie vangt Mol onder de noemer ‘coördinatiewerk’. Dat actoren in het ziekenhuis dit soort werk verzetten, laat volgens haar zien dat de meervoudigheid van het object niet als niet vereenvoudigbaar begrepen moet worden. Het begrip ‘coördinatiewerk’ lijkt veel op de

notie van *modes of ordering* die naar voren is gebracht door de Britse socioloog John Law, met wie Mol de afgelopen jaren intensief heeft samengewerkt. In zijn boek *Organizing modernity* presenteert Law dit concept om duidelijk te maken dat de ‘maatschappelijke orde’ niet als een gegeven moet worden begrepen, maar als iets wat telkens opnieuw in de praktijk gerealiseerd wordt. In dit licht kan Mols begrip van coördinatiewerk gezien worden als een ‘ontologisering’ van de vraag naar sociale orde. Mols project in *The body multiple* kan ook meer in het algemeen op deze wijze begrepen worden: ze werkt sociologische concepten om tot ontologische begrippen. Mol zelf karakteriseert haar benadering als ‘empirische filosofie’. In het boek definieert Mol deze aanpak als het ontwikkelen van een filosofische verhaallijn, met behulp van sociaal-wetenschappelijke, en meer in het bijzonder etnografische onderzoeksmethoden (7). Afgaand op *The body multiple* blijkt dus niet zozeer betrokkenheid op empirie in het algemeen, maar in een specifieke zin, karakteristiek voor Mols werkwijze: ze hanteert een etnografische onderzoeksstijl, waarbij concepten uit de sociale theorie verankerd worden in objectgerichte praktijken. Om deze reden zou haar werk misschien beter geblasfemeerd kunnen worden als ‘ethnografische filosofie’ of ‘ontologische sociologie’, als dit niet zulke lelijke termen zouden zijn. Maar dat de ideale omschrijving voor Mols manier van werken nog niet gevonden is, wil gelukkig niet zeggen dat we haar argument niet kunnen evalueren.

The body multiple is zeker ook bedoeld als bijdrage aan de medische sociologie en antropologie. Ik ben niet genoeg thuis in die velden om over de verdienste ervan in dit opzicht veel zinnigs te kunnen zeggen. Maar wat de filosofische merites van Mols boek aangaat, valt vooral op dat ze meervoudigheid presenteert als een attribuut van de werkelijkheid. Voor Mol is meervoudigheid niet alleen kenmerkend voor objecten zoals die in de praktijk tot stand worden gebracht, maar ook voor de objectieve werkelijkheid. Zo stelt Mol: ‘Reality is varied’ (164). Op dit punt wijkt Mols benadering af van andere theorieën die meervoudigheid centraal stellen. Bij wijze van contrast, de filosoof Gilles Deleuze laat op de erkenning van de meervoudige identiteit van entiteiten een verschuiving volgen, weg van de vraag van de aard van het bestaande. In plaats van ‘zijn’ komt het ‘worden’ (*devenir*) bij hem centraal te staan. Voor de latere Bruno Latour is de vaststelling van de instabiliteit van objecten een reden om de vraag naar hun werkelijkheidsgehalte te marginaliseren. Wanneer we praktijken van het articuleren van objecten in acht nemen, in de wetenschap en in de politiek, dan wordt duidelijk dat deze vraag pas beantwoord kan worden als dit proces beëindigd is, zo stelt hij. Dat Mol ook na de vaststelling van de meervoudigheid van objecten een centrale rol blijft inruimen voor het begrip ‘het bestaande’, heeft dan ook een uitzonderlijk werkelijkheidsbegrip tot gevolg.

Een cruciaal kenmerk van Mols werkelijkheidsbegrip is dat toegang tot deze werkelijkheid voor haar geen bij-

zondere maar een alledaagse gebeurtenis is. In de moderne filosofie wordt toegang tot de objectieve werkelijkheid over het algemeen als een uitzonderlijke gebeurtenis voorgesteld. Volgens de meeste filosofen vereist het een openbaring of een ontdekking, of op z'n minst gehoorzaamheid aan de regels van een rationele methode. Niet bij Mol. Ze stelt dat actoren altijd al deelnemen in het 'doen' van de werkelijkheid. 'We do not master realities enacted out there, but we are involved in them' (179). Een manier om de positie van Mol te interpreteren is dat zij het begrip van het 'in-de-wereld-zijn' overneemt, dat pragmatistische en fenomenologische filosofen in de twintigste eeuw hebben uitgewerkt. Filosofen als John Dewey en Maurice Merleau-Ponty hebben de preoccupatie van de moderne filosofie met de verstandelijke vermogens van de mens bekritiseerd. Zij stelden dat het subject altijd al belichaamd is, en daarom altijd al ingebed is in de wereld. Deze filosofen verwierpen daarmee het idee dat het subject van de werkelijkheid buitengesloten is. Voor de pragmatisten en fenomenologen had deze stelling primair betrekking op de plaats van het subject in de wereld. Maar Mol breidt de stelling uit en past haar toe op de objectieve werkelijkheid. Mensen zijn voor haar niet alleen altijd al ingebed in de wereld, ze nemen deel aan de objectieve werkelijkheid.

Deze stelling kan op verschillende punten bekritiseerd worden. Ten eerste heeft Mol het kennistheoretisch verschil tussen een wetenschappelijke en een niet-wetenschappelijke betrokkenheid bij de werkelijkheid in feite op. Ten

tweede is er in haar filosofie nauwelijks ruimte meer voor een notie van misleiding: als alle actoren altijd al deelnemen aan de objectieve werkelijkheid, hoe kunnen we dan nog vaststellen wanneer zij die werkelijkheid verkeerd inschatten? Het grootste probleem met Mols werkelijkheidsbegrip is wat mij betreft dat het de realiteit tot op zekere hoogte reïficeert. Door vast te houden aan de zinsbouw die zegt 'reality is ...' verschijnt de werkelijkheid als iets met zekere stabiele kenmerken – ook al probeert Mol dit effect tegen te gaan door te benadrukken dat niets is zonder dat het 'gedaan' wordt in gesitueerde praktijken, anders gezegd door te stellen 'to be is to be enacted' (55). Maar al zijn de attributen die Mol aan de werkelijkheid toeschrijft die van 'performatie' en meervoudigheid, deze lijken voor haar wel degelijk vaststaande kenmerken te zijn. Dit brengt ons op de vraag van de normatieve inzet van *The body multiple*.

Mol heeft een bijzonder helder antwoord op de vraag welk verschil het maakt als we de meervoudigheid van de werkelijkheid erkennen. Ze stelt dat de meervoudigheid van objecten zoals zij die conceptualiseert, met zich meebrengt dat bestaande versies van het object 'relatief optioneel' zijn. Dat wil zeggen, uit het naast elkaar bestaan van meerdere versies van het object, leidt Mol af dat alternatieve versies gerealiseerd kunnen worden. 'To stress ontological multiplicity is to lay bare the permanent possibility of alternative configurations' (164). Mol vat deze mogelijkheid niet op als een bewijs dat we kunnen kiezen in welke werkelijkheid we

leven. Zij stelt dat in sociomateriële praktijken komt vast te staan welke werkelijkheid gerealiseerd wordt. Het is voor haar een kwestie van de inrichting van praktijken, en niet van een keuze van menselijke subjecten die buiten de werkelijkheid staan. Mol vangt de normatieve houding die deze werkelijkheid vereist, in de term 'a politics of what'. Deze politiek zet Mol af tegen de 'politiek van wie' die de vraag centraal stelt welke actoren de beslissingen nemen. De 'politiek van wat' gaat er daarentegen vanuit dat actoren altijd al geïmpliceerd zijn in praktijken. Ze kunnen daarom niet eenvoudigweg de gewenste inrichting kiezen. Bovendien kan het doel van medische interventie volgens Mol niet onafhankelijk van de medische praktijk vastgesteld worden. De 'politiek van wat' gaat er zo vanuit dat de vraag naar het goede alleen haar antwoord kan vinden in praktijken van het 'doen' van ziekte. Opvallend aan Mols voorstel voor een 'politiek van wat' is dat de ethische vraag naar het goede leven hier als het onderwerp van politiek verschijnt. Daarmee gaat Mol in tegen de liberale traditie, die stelt dat we over het goede leven geen overeenstemming kunnen bereiken, en dat we dat ook niet moeten proberen. Maar wat volgens mij vooral problematisch is aan Mols concept van politiek, is dat zij niet duidelijk maakt welke vorm of inhoud het precies in de praktijk aan zou kunnen nemen.

Mol zelf is de eerste die toegeeft dat zij deze vraag in dit boek onbeantwoord laat. Maar deze bekentenis maakt de lacune in Mols betoog natuurlijk niet minder problematisch. Een reden dat de

concrete vorm die politiek in de praktijk aan zou moeten nemen vaag blijft in *The body multiple*, is dat Mol geen specifieke locatie aanwijst voor het bedrijven van politiek. In dit opzicht springt een inconsistentie in het boek in het oog. Mol stelt dat de 'politiek van wat' als uitgangspunt heeft dat het doel van medische interventie niet vooraf gegeven is. Het doel is volgens Mol 'essentially contested' (175). Dit is de reden waarom de vraag van het goede alleen in de praktijk beantwoord kan worden. In het voorgaande had Mol echter beargumenteerd dat controverses uiterst zeldzaam zijn in het ziekenhuis. Omdat de deels afwijkende versies van objecten over verschillende praktijken gedistribueerd zijn, komen zij zelden met elkaar in botsing. Maar waarom zou dit niet ook gelden voor ethische kwesties die zich in medische praktijken voordoen: waarom leiden deze geen gedistribueerd bestaan, maar zijn ze *contested* te noemen? Mol wijst voor deze contestatie geen locatie aan. Een vraag die zich in dit opzicht opdringt, is hoeveel ruimte Mol feitelijk aan de actoren geeft om zich met de politiek van de geneeskunde in te laten.

In haar etnografisch verslag besteedt Mol verbazingwekkend weinig aandacht aan de moraal-politieke problemen die actoren in het ziekenhuis tegen zouden kunnen komen. Zo komen er in het boek bijvoorbeeld geen patiënten voor die er problemen mee hebben om onderworpen te worden aan de 'wetenschappelijke blik'. Mol bekritiseert daarentegen het idee dat patiënten in het ziekenhuis op deze manier tot een passief wezen gereduceerd worden. Ze

stelt dat de patiënt die als een ‘object van medische interventie’ op de operatietafel verschijnt, beter gezien kan worden als één versie van ‘de patiënt’ naast anderen. In de kliniek verschijnt de patiënt namelijk wel als een volwaardig menselijk subject. Voor Mol heeft het daarom geen zin om te spreken van de reductie van de patiënt tot ‘lichaam-om-in-te-snijden’: menselijk subject en object van medische interventie moeten gezien worden als twee verschillende versies van ‘de patiënt’. Hoe terecht of onterecht deze kritiek op het concept van ‘reductie’ ook is, deze kritiek heeft tot gevolg dat het probleem van passiviteit dat patiënten zouden kunnen ondervinden, wordt weggetheoretiseerd. Iets vergelijkbaars gebeurt met het probleem dat medische professionals zouden kunnen hebben met de invloed van de farmaceutische industrie op het type behandelingen dat in het ziekenhuis aangeboden wordt. Mol verwijst op een gegeven moment naar de grote economische push achter onderzoek naar medicijnen voor arteriosclerose, en de bedreiging die dit vormt voor bestaande behandelingen, zoals chirurgisch ingrijpen en ‘looptherapie’. Toch ziet ze geen reden om dit als een probleem aan te merken. In plaats daarvan concludeert ze dat huidige ‘performaties’ van de ziekte in de toekomst waarschijnlijk plaats zullen maken voor andere. In dit opzicht brengt Mols argu-

ment een kleinering van normatieve problemen met zich mee.

De conceptualisering van medische praktijken die Mol in *The body multiple* onderneemt, heeft grote verdiensten. Door ziekte te beschrijven als een object dat in praktijken tot stand wordt gebracht, maakt Mol van sociologische vragen over de ‘performance’ van ziekte, en meer in het algemeen over het scheppen van sociale orde, ontologische vragen. Daarbij werkt Mol een etnografie van technowetenschappelijke praktijken uit tot een volwaardig filosofisch argument, dat van de meervoudigheid van objecten. En aan deze ontologische stelling ontleent Mol een eenvoudige maar sterke normatieve claim: sociaal-materiële praktijken zijn de locus van politiek. Mol legt hiermee de mogelijkheid open om politiek als een ontologische praktijk te gaan beschrijven. De vasthoudendheid waarmee Mol de meervoudigheid van werkelijkheid blijft benadrukken, maakt het echter moeilijk om vanuit haar benadering waardering op te brengen voor gebeurtenissen die deze basismultipliciteit overstijgen: praktijken van unificatie en van de articulatie van een gebrek (aan handelingsvermogen bijvoorbeeld). Maar het is juist Mols loyaliteit aan gesitueerde medische praktijken die haar in staat stelt een ontologie van meervoudige objecten te ontwikkelen. Dat is een indrukwekkende prestatie.